

SAKU PAASILAHTI - Valokuvia

JUMALAN KÄSISSÄ - Ortodoksiluostareiden elämää Balkanilla

Galleria Heino 12.12. 2002 – 12.1. 2003

Valokuvaaja Saku Paasilahti on elänyt ja matkustanut Serbiassa. Hän on tutustunut ja kuvannut ortodoksiluostareiden elämää ja niissä eläviä ihmisiä. Saku Paasilahtea haastatteli taidehistorioitsija Anna-Kaisa Rastenberger.

Saku Paasilahti: Ensimmäiset yöt luostareissa jännittivät. Olin joutunut kysymään lupaa luostarin johtajalta ja piispalta Episkop Porfirijelta, saanko yöpyä ja ottaa valokuvia luostarissa. Tarkoitukseni oli tutustua luostarielämään ja munkkeihin ihmisinä munkin roolin takana. Kukaan ei synny munkiksi, vaan jokaisella on takanaan elämäntarina, jonka pohjalta on syntynyt päätös elää luostarissa. Vaikka jännitinkin etukäteen sitä, kuinka minuun kameroineni suhtauduttaisiin, en silti opiskellut ystäviltämme etukäteen miten luostareissa ollaan. Halusin myös itse olla mahdollisimman aito kohdatessani uusia ihmisiä ja tilanteita. Siinä mielessä matkani kuvaamaan luostareita on ollut matka myös oppimaan jotain itsestäni.

Anna-Kaisa Rastenberger: Miksi ryhdyit kuvaamaan elämää Serbian luostareissa ja yleensäkin käsittelemään valokuvissasi uskontoon liittyviä asioita?

Vaimoni on kotoisin Serbiasta. Serbialaisten ystäviemme joukossa olen tavannut itseni kaltaisia nuoria kaupunkilaisia, jotka kuitenkin suhteessa uskontoon ovat käyttäytyneet aivan eri tavalla kuin olisin omista lähtökohdistani olettanut. Minun perheessäni ei oltu erityisen uskonnollisia. Uskonnolle ei juuri annettu painoa arkielämässä, mitä nyt joskus käytiin joulukirkossa. Luulen, että suuri osa suomalaisista perheistä elää niin, että ihmiset on kastettu ja kuuluvat kirkkoon, mutta eivät elä kirkon oppien mukaisesti. Ja sitten on ihmisiä, joita kutsutaan uskovaisiksi ja jotka näkyvästikin toteuttavat uskonasioita elämässään. Tällainen jaottelu ei ollenkaan toimi Serbiassa tapaamieni ihmisten keskuudessa.

Miten ortodoksiluostarit liittyvät nuorten kaupunkilaisten hengellisyyteen? Eikö luostarielämä ole hyvin sitoutunutta ja arkielämän poissulkevaa uskonnollisuutta?

Monet tuntemani niinkutsutut tavalliset ihmiset käyvät luostareissa ja tuntevat läheisesti niissä eläviä munkkeja. Jotkut ovat jopa itse viettäneet luostareissa pidempiä ajanjaksoja. Nuoria on kiinnostanut, mistä uskonnossa oikeastaan on kysymys, sillä kommunismin aikana (1945-1989) Serbiassa ei ollut minkäänlaista uskonnonopetusta. Ihmiset vain menivät sisälle luostareihin ja elämällä läpi asioita pääsivät sisälle myös uskonnolliseen sisältöön. Ortodoksiluostarit ovat olleet Serbiassa noin 1000-luvulta lähtien sekä kommunismin että turkkilaisvallan aikana (1459-n.1878). Jollain tavalla ne ovat selvinneet vaikeista ajoista.

Luostarit ovat erityisiä ja voimakkaita yhteisöjä, joissa asuvat ihmiset ovat avoimia ja hyväksyviä. Niissä asuu itseasiassa hyvin eritasoisia ihmisiä; jotkut ovat olleet siellä jo pitkään, jotkut ovat vasta hiljan tulleet. Joissain paikoissa edes munkiksi aikovat henkilöt eivät tiedä etukäteen kuinka kauan heidän on asuttava luostarissa ennen kuin heidän koeaikansa loppuu ja heistä tulee munkkeja. Tavatonta ei ole sekään, että asukkaat lähtevät pois. Vieraat eivät myöskään ole ollenkaan harvinaisia. Heitä kohdellaan tasavertaisina muiden asukkaiden kanssa, sillä juuri tietyllä hetkellä läsnäolevat ihmiset muodostavat sillä hetkellä tärkeän yhteisön.

Kerro kuvaustilanteesta luostarissa. Valokuvissasi on suoria katsekontakteja ja lähikuvia. Kuvatut henkilöt eivät siis kiusaantuneet kameran läsnäolosta?

Valokuvaajalle oli epätavallista olla tilanteessa, jossa ihmiset eivät reagoineet kameraan. Yleensä se on päivänselvää. Kun ensi kertaa ihmisen tavatessaan vetää kameran laukusta ja tulee lähelle,

niin yleensä ihmiset vetäytyvät pois tai alkavat poseerata. Luostareissa näin ei käynyt. Kuvaustilanteesta kertoo myös se, että kuvaajana saatoen unohtaa itseni, koska oma ulkomuotoni tai vaatteeni eivät mitenkään heijastuneet kohteluun, jota sain osakseni. Munkeista ei kimmonnut takaisin minkäänlaista viestiä, joka olisi kertonut, että minulla on likaiset hiukset tai likaiset housut tai vääränlaiset vaatteet. Esimerkiksi ollessani Montenegrossa kymmenen päivän matkalla huomasin yht'äkkiä takaisin tullessani, että minulle oli kasvanut viikset. Kymmenen päivän aikana en joutunut kertaakaan ajattelemaan ulkomuotoani, enkä peiliä.

Miksi halusit visuaalisesti dokumentoida kokemuksiasi? Taiteessahan uskonnollisia kokemuksia ja hengellisyyttä on pyritty kuvaamaan vuosituhansien ajan. Halusitko jatkaa perinnettä vai koitko tärkeämpänä omien tuntemustesi kuvaamisen tai - kuten itse sanoit - oppimisen itsestäsi?

Molemmat tarpeet olivat tärkeitä ja molemmat puolet läsnä. Ortodoksinen kirkko on luterilaiselle hyvin visuaalinen kirkko. Uskonnon ja hartauden harjoittaminen tapahtuu mahdollisesti satoja vuosia vanhassa ympäristössä, joka poikkeaa suuresti omasta kokemuksesta kirkosta. Visuaalinen puoli rohkaisee valokuvaamaan.

Mutta näiden kuvien tekeminen liittyy ehdottomasti myös Serbiaan. Suomessa en lähtisi tekemään mitään uskontoon liittyvää, en löydä täällä siihen ärsykettä. Serbiassa olin ympäristössä, jossa uskonnollisuutta toteutettiin ja käsiteltiin tavalla, joka poikkesi täysin aiemmista kokemuksistani. Koin miten mutkattomasti ilman pakottamista tai saarnaamista nuoret ihmiset toteuttivat hengellistä elämäänsä ja elämänkatsomustaan. Se sai minut korjaamaan käsityksiäni myös siitä, mitä eläminen ortodoksiperinteen rituaalien mukaan voi olla. Suomesta peräisin olevat negatiiviset ja luotaantyöntävätkin kokemukset uskonnollisuudesta saivat rinnalleen hyvin päinvastaisen kokemuksen. Vaikka en kuulu kirkkoon, kukaan ei kertaakaan yrittänyt käännättää minua tai ahdistellut minua mielipiteitteni takia.

Yhteisöllisyys oli kaikkialla hyvin voimakkaasti läsnä, kun taas Suomessa yksilöllisyys on tärkeä asia. Siellä yksilön ja yhteisön välinen tasapaino on aivan toisessa paikassa kuin täällä Suomessa.

Kerro hieman luostarielämästä. Olet kuvannut munkkeja usein työntouhussa. Millaisena koit munkkien elämän luostareissa ja miten itse osallistuit luostarin toimintaan?

Munkit ovat tavallaan kuin lapsia. On tietysti olemassa tämä sanonta "olla Jumalan lapsi", mutta munkit omalla tavallaan elävät kuten lapset vailla arkipäivän huolia siitä mitä pitää tehdä ja suorittaa. Työskentelevillä rivimunkeilla on tietyt rituaalit ja rutiinit, joita he noudattavat ja jotka on päätetty heidän puolestaan. Munkit nousevat puoli neljä aamulla ja menevät kirkkoon pariksi tunniksi rukoilemaan. Kuudelta heillä alkaa aamujumalanpalvelus, johon kaupunkilaiset voivat osallistua. Munkit laulavat ja suorittavat palvelukseen kuuluvia tehtäviä. Kahdeksasta yhdeksään he tekevät työtä. Yhdeksältä on lounas ja sen jälkeen he jatkavat työtään ehkä kuuteen asti, jolloin on vesper eli iltajumalanpalvelus. Illallisen jälkeen munkit menevät nukkumaan. Tällainen on elämänrytmi.

Munkit eivät yleensä tiedä etukäteen mitä työtä on määrätty kullekin päivälle. Tietenkin jokaisella on oma taustansa; yksi on hyvä muusikko, toinen on kenties entinen autokorjaaja, joten heillä saattaa olla taipumusten mukaiset vastualueet. Paljon on kuitenkin myös yleisiä töitä, joita kaikki tekevät käskystä vuorotellen. On siivoamista, karjan- tai mehiläistenhoitoa ja töitä hedelmätarhoissa. Keittiövuorossa on kaksi munkkia aina kaksi viikkoa kerrallaan. Heidän tehtävänä on laittaa kaikki ruoat. Eikä silloin kysytä osaako ruokaa laittaa. *Zito* (2002) nimisessä valokuvassani, jossa jauhetaan myllyllä pähkinöitä, munkki tekee sitä ensimmäistä kertaa ja toinen opastaa vieressä miten tehdä. Asiat opitaan "kädestä pitäen".

Osallistuin luostarin töihin muiden mukana. Kiinnostus ruokaan sai minut hakeutumaan erilaisiin ruoanvalmistustapahtumiin. Eräässä luostarissa olin kokkina. Luostareissa oli päivän mittaan monia tilanteita joihin en päässyt mukaan, koska silloin kun raja yksityisen ja julkisen välille oli

asetettu, se oli ehdoton. Munkkien omiin huoneisiin ulkopuolinen ei saanut mennä, joten siellä suoritettavat toimet olivat minulta suljettuja. Sitä vastoin keittiö ja ruokailu olivat paikkoja, joihin saatoinkin päästä helposti sisälle.

Olet aiemmissa teoksissasi (mm. *Gourmet Fiction*, 1995 ja *Teatro Anatomico*, 1996) usein käsitellyt ruokaa tai syömistä. Tässäkin näyttelyssä on monta kuvaa, joiden aiheena on ruoanvalmistus tai rituaalinen syöminen. Syömisellä on aina ollut rituaalimerkityksiä, koska se on tapahtuma, jossa eloton muuttuu elolliseksi ja hengetön hengeksi, jos niin haluaa ajatella.

Totta, ruualla ja sen syömisellä on monta tasoa ja merkitystä myös valokuvissani. Aikaisempien teosteni ansiosta minulla oli jo valmiiksi paljon tietoa ruoasta ja sen merkityksistä. Teema liittyi luontevasti aiheeseen, sillä uskonnossa sinänsä on hirveän voimakas ruokaan liittyvä taso. Raamatussa on paljon ruokaan ja syömiseen liittyvää symboliikkaa, tietoja ja viittauksia. Esimerkiksi valokuvassani *Ehtoollisleipä* (2002), jossa munkki tökkii leipää, kyseessä on se pyhä leipä, joka muuttuu ehtoollisessa Kristuksen lihaksi. Silloin siihen tulee henki.

Mitä nestettä munkki kantaa *Miro-voitelu* (2000) nimisessä kuvassasi? Se näyttää hunajalta tai paksulta öljyltä. Onko sillä jotain uskonnollista merkitystä?

On kyllä, mutta se öljy ei liity ruokaan mitenkään. Munkki kantaa pulloitettua pyhää miro-öljyä. On nimittäin joitakin luostareita, joihin ihmiset tulevat ihmeiden toivossa, koska niissä tiedetään tapahtuneen ihmeitä. Pyhänjäännökset eli reliikit ovat niissä tärkeässä roolissa. Esimerkiksi monissa paikoissa reliikkinä on vanhoja pyhiä pappeja, joiden ruumiit makaavat arkuissa muumioituneina. Kun ihminen muumioituu ja nahka ja sisäelimet kuivuvat, öljyinen neste, jota kutsutaan siis miro-öljyksi tihkuu itsekseen ruumiista hyvin hitaasti. Nämä ovat näitä ihmeitä. Valokuvani keltainen öljy on tätä miro-öljyä. Se tuoksuu uskomattoman hienolle ja hyvälle. Kasteen yhteydessä kastettavien otsaan, kämmeniin, jalkateriin, kurkkuun ja korviin tehdään risti tällä miro-öljyllä. Öljyllä voitelu suojaa kastettavat paholaista vastaan.

Kuulostaa hurjalta. Mutta palaan vielä ruokateemaan luostareissa. Raamattu suhtautuu myönteisesti ruokaan ja siitä nauttimiseen. Paaston ja juhlan kierto vaan täytyisi pitää tasapainossa. Miten se näkyi luostareissa?

Luostareissa myös paaston ja juhlan kierto näkyi selvästi. Munkeilla on viikoittainen ruokaohjelma, jossa maanantai, keskiviikko ja perjantai olivat paastopäiviä. Silloin maitotuotteet ja muna olivat kiellettyjä. Lihaa munkit eivät syö koskaan ja kalaakin vain sunnuntaina ja juhlapäivinä. Mutta toisaalta sitten kun paaston jälkeen oli juhlapäiviä, se näkyi voimakkaasti ihmisten käytös- ja ruokataivoissa. Toisaalta ruoka oli esillä myös hyvin henkilökohtaisella tasolla. Munkit olivat kiinnostuneita suomalaisesta ruoasta ja siitä puhuttiin hyvin maallisesti ja maallikoina. Myös tavallisten ihmisten keskuudessa paastopäiviä ovat keskiviikko ja perjantai. Ja siitä pidettiin kiinni. Ihan tavallisessa mainostoimistossakin katsottiin päivän mukaan mitä ruokaa tilattiin lounaaksi. Ja juuri tällä hetkellä ystävämme paastoavat, koska menossa on suuri paasto ennen joulua.

Onko aiheesi poliittinen? Vaikkapa kulttuurihistoriallisessa mielessä? Balkanin viimeaikainen epävakainen tilanne on aiheuttanut paljon tuhoja myös kulttuurihistoriallisesti ja taiteellisesti arvokkaille paikoille ja teoksille. Valokuvistasi ei voi olla huomaamatta esimerkiksi freskojen huonoa kuntoa. Miksi taideteosten annetaan rapistua?

Täytyy muistaa, että rapistuminen ei ole tapahtunut pelkästään viimeisen kymmenen vuoden aikana. Tietysti tällä hetkellä kyse on rahasta. Rakennuksia ei pystytä suojelemaan rapistumiselta. Toisaalta tähän liittyy myös se, että me ehkä näemme arvoja toisissa asioissa kuin luostareissa

elävät ihmiset. Ollessani Montenegrossa vierailin saarella, jossa on vain yksi raunioitunut luostari. Luostarissa asuu yksi ainoa munkki, jonka tehtävänä on jälleenrakentaa ja saada luostari eloon. Häneltä ei kyselyt osaako hän tehdä sen, hänet vain määrättiin hoitamaan se työ. Munkki on jo parissa vuodessa saanut huomattavasti aikaan; kattoja, rakennuksia, vesijärjestelmän ja muuta. Nyt museovirasto on kiinnostunut luostarista ja haluaisi tehdä siitä museon tai historiallisen monumentin. Se on ristiriidassa sen kanssa, että luostarien tarkoituksena on elää. Luostarilaitokselle on tärkeämpää, että luostareissa elää ihmisiä kuin se, että ne säilöittäisiin ja maalaukset pelastettaisiin, mutta luostaria ei voisi käyttää.

Tuntuu kuitenkin omituiselta, että esimerkiksi maalausten konservointi ei olisi kenenkään etujen vastaista.

Se on varmaankin totta. Minulla on eräs ystävä, joka toimii Serbiassa ikonien konservoinnina. Työ on hidasta ja paikkoja satoja, jopa tuhansia. Osa teoksista on renessanssia edeltävältä ajalta. Suurimmat tuhot esimerkiksi freskoille aiheutuivat jo niiden satojen vuosien aikana, jolloin Serbia oli Turkin vallan alla (1459-n.1878). Silloin teoksia tuhottiin järjestelmällisesti. Maalausten silmiä tökittiin, niitä ammuttiin ja raavittiin. Eräässä kuvassani Neitsyt Marian silmät on tökitty rikki ja toisessa on kirkon sisätila, joka on ollut 500 vuotta ilman kattoa, joten maalausten huono kunto ei ole ihme.

Toinen asia on tietenkin tämä Kosovon viimeaikainen poliittinen tilanne. Kosovossa on tuhottu toista sataa uskonnollista monumenttia sen jälkeen kun rauhanturvaoperaatio alkoi. Jopa 1300-luvulta olevia luostareita on viime vuosina räjäytelty. Kirkkojen ympärille on pitänyt järjestää ympärivuorokautinen valvonta, ja siitä huolimatta ne ovat vaarassa.

Kun tällä hetkellä katsot esille valitsemiasi valokuvia, mitä ajattelet?

Oli hyvin kunnioitusta herättävää, että näiden ihmisten takia ja ansiosta uskonto, historia ja kulttuuri ovat säilyneet. Sen edellytys on, että jotkut ihmiset tavallaan luopuvat omasta elämästään ja pitävät yllä ortodoksiluostareiden perinteitä. Olen hyvin nöyrä näiden ihmisten ja historian edessä. Niiden kautta olen saanut paljon uusia näkemyksiä elämäntutkimukseeni, vaikka en ole kokenut mitään uskonnollista herätystä.

Haastattelu tehtiin 4.12.2002

Luostarit

Manastir Kovilj, perust. 1700-luvulla, lähellä Novi Sadia Pohjois-Serbiassa
Manastir Kom, perust. 1300-luvulla, lähellä Albanin rajaa Montenegrossa
Manastir Josanica, perust. 1300-luvulla, Keski-Serbiassa
Manastir Novo Hopovo, lähellä Novi Sadia Pohjois-Serbiassa
Manastir Manasija, perust. 1406, Keski-Serbiassa
Manastir Vavedenje, Belgradissa